

Opponensi vélemény

Tringli István: Hatalmaskodások a középkori Magyarországon
című MTA doktori értekezéséről

Örvendetes tény, hogy a magyar középkorról jogtörténeti disszertáció született, mégpedig terjedelmében mintegy ötven szerzői ív, mélységében pedig igazán messze jutó alkotás. Jelentősége Hajnik Imre Bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok uralkodása idején című művéhez hasonlítható, és bizvást mondhatjuk, hogy ugyanolyan forgatott és hosszú ideig hivatkozott lesz, mint Hajnik alkotása. A mű azért is példamutató, mert szerzője, Tringli István már legalább harminc éve foglalkozik a témával, érlelte azt szemben a ma gyors eredményekre és sikerekre vágyó szerzők munkáival.

A disszertáció a hatalmaskodás témáját az egész magyar középkorra kiterjesztve tárgyalja felhasználva az arról szóló forrásokat: a törvényeket, Szent István törvénykönyvétől II. Ulászló király 1495-ös törvénykönyvéig, az okleveles anyagot, amelyekből sok ezret, kiadottakat, kiadatlanokat és regesztákat olvasott el és elemezett, továbbá hasznosította a jogkönyveket. Külön érdeme a Tripartitum és első magyar fordításának használata mellett a Quadripartitum és Kitionics művének beemelése vizsgálatainak körébe, benne a Quadripartitum Werbőczy művét kiegészítő részleteinek észrevétele és feldolgozása.

A jogászok egy-egy jogeset kapcsán megnézik az abban lévő jogi elemeket és összevetve azokat a hatályos jogszabályokkal, illetőleg törvényekkel hozzák meg az értékelésüket és ítéleteiket egy-egy ügygel kapcsolatosan. A disszertáns ezzel szemben mindig vizsgálja az esetek előzményeit, körülményeit, az őket körülölelő társadalmi viszonyokat, és így hozza meg az egyedi eseteket is általánosítva a róluk szóló véleményét és döntéseit. Tringli István széles körű tudományos ismereteire jellemzően nyelvészeti ismereteket és módszereket is bevett szövelemzéseibe, pl. dúlás, egyoldalú inquisitio, stb.

Néprajzi ismereteit ugyancsak felhasználja, lásd a Szélről legeljetek... kezdetű népdal elemzését, amelyből megtudjuk, annak miért vannak birtokvédelmi és hatalmaskodással összefüggő sorai. Mi ezt a dalt annak idején kánonban énekeltük mit sem tudva erről. Akárcsak az ötvenes években dallamára mozgalmi dalszöveget író szerző. Kezdő sorai: Indulj munkaverseny, gépek hangja csengjen, stb.

A hatalmaskodást tehát a szerző az egyes tudományágak komplexitásában vizsgálja ugyanakkor igen gazdag külföldi és hazai szakirodalmi tájékozottságról tesz tanúbizonyságot, amellyel a témát, nagyon helyesen, nemzetközi környezetbe helyezi el.

A disszertáció a bevezetés után négy egységre tagolódik. Az elsőben, a Hatalmaskodás törvényes alapjaiban a szerző a kötelező tudománytörténeti visszatekintés után általános fogalom tisztázást végez. Elméleti kérdéseket fejteget, ám mindig megfelelő okleveles tárgyi adatok alapján. Előkerül itt a lefoglalás, a represszália és az arrestáció fogalma, és azok

tisztázásának zárásként megállapítja: végeredményben a hatalmaskodás a szokásjog által megengedett erőszak, közte, és a büntettek között nagyon keskeny mezsgye húzódik. Minden esetben egyedi vizsgálatra van szükség a kérdés eldöntéséhez, amelyet megnehezítenek a forrásadottságok, belőlük a legritkábban derül ki egy-egy jogeset rajza a kezdetektől az ügy lezárásáig terjedően. E részben hivatkozik Tringli István bírálva őt a magyar szakirodalomban alig hivatkozott Bartolusra, akit általánosan elfogadott jogtudósnak tekintettek a természetjog megjelenése előtt. „Nihil jurista, nisi Bartolista”, szöveg a mondás. Az Institutionest jól ismerő, kiváló magánjogász szerző az állam meggyengülésében látta a hatalmaskodás elterjedését. Ő nem tudta még, hogy a római és germán, valamint más törzsi jogok keveredéséből alakult ki a középkori jog, és az utóbbiakból következett a hatalmaskodás szokásjogként való elismerése, amelyet az egész európai középkori jogéletben megtalálhatunk. Egyébként a jogintézmény fennállt a polgári állam létrejöttéig, amely kialakította a sok kezdeményezés után az önálló büntetőjogot. Igaz, ez a városokban már korábban megtörtént, amelyre még visszatérünk. A szerző véleményével teljesen egyetértek, amely szerint erre azért nem nyílt addig lehetőség, mert nem alakultak ki az állam erős helyi szervei. A központi hatalom, a király próbálkozott is ezzel főképp törvények által, ám tudjuk, ha azok betartása mögött kevés a hatalom, csak pusztába kiáltott szavak maradnak. A középkori törvényekre nézve is áll Szolón barátjának a megállapítása, amikor ő az alkotmányán dolgozott: Mit fáradozol annyit? A törvények olyanok mint a pókháló, megfogja a kis bogarakat, a darazsak meg átrepülnek rajta.

Már e részben előkerül a nagy és kisebb hatalmaskodás fogalma, a birtok védelme, és így tovább. Az egy éven belüli történetek az előbbieket, ilyen esetben a foglalást törvényesen meg lehetett szüntetni, amelyet helyesen, részletezve fejteget a szerző. Az írásbeliség fejletlensége, a szóbeliség korabeli ereje gátolja máig az egyes ügyek, és az egész jogintézmény felfejtését és értelmezését.

A második részben, A hatalmaskodás fogalma címűben a szerző előbb nyelvészeti kutatást és magyarázatokat tesz, annak hét területét elemzi. Vizsgálja a szóhasználat változásait, ám végeredményben kiderül, hogy a többféle kifejezés és szó ugyanazt a tettet jelöli. Mint mindig, változik a kor, és vele változnak az egyes szavak a kardrántástól kezdve a violentia-n át a potentia-ig, amint az önhatalmú erőszak végighúzódott az egész korszakon át. Külön érdeme a résznek a vizsgálat során, Veres Balázs Werbőczy fordításának hasznosítása, hiszen korban legközelebb állt az eredeti műhöz.

Figyelemre méltó megállapítása a szerzőnek: mindegyik jogtalan cselekedet mellett felismerhetjük annak jogos párfját. A kettő között szoros kapcsolat, összefüggés létezett és csak a jogtalan önhatalom volt hatalmaskodás. Mai szemmel mindennek a megítélése nem egyszerű dolog, hiszen a polgári jog és büntetőjog generációk során szinte beivódott jogszemléletünkbe, jogászokéba és civilekébe egyaránt. Éppen az a disszertáció érdeme, hogy szerzője ebből kilépve adja magyarázatát a jogintézménynek, egyúttal az olvasót közelebb hozva a középkor világához. Például ahhoz, hogy a büntető és polgári ügyek határai elmosódtak azért, mert csak a középkor végén alakult ki az önálló büntetőjog. A nemesek

esetében éppen ezért a hatalmaskodási ügyeket átcúsztatták a magánjog világába, lehetővé tette ezt a *compositio*, a kiegyezés, a megegyezés lehetősége, amely anyagi ellenszolgáltatással járt már a törzsi jogban is, hiszen anyagi veszteséggel járt azon fél részére, akinek fizetnie kellett. Azonban ez nem minden esetben következett be, mert mégis megkülönböztették a *criment* a *potentia*-tól, és ha valaki mint bűnelkövető semmiképpen nem tudta megváltani magát, nyilvános bűnöző lett, és levelesítették. A német jog szerint *Acht* alá esett, a jogkönyvek szerint szabad lett mint a madár vagy mint a farkas az erdőben, azaz bárki elfoghatta és megölhette, nem kereshette senkinek a védelmét. A magyar levelesítést a német *Acht*-tal tartom egyenlőnek vagy ahhoz hasonlóknak. A tettetést a nemzetség vagy a nagycsalád már nem tudta megvédeni, sőt büntették azt, aki befogadta vagy rejtegette.

E rész befejezéseként kitér a szerző arra, miért nem használta a korra vonatkozó később kialakult, külföldről jött fogalmakat, mint a például a magánháború, rablólovag, ököljog, vérbosszú, feudális anarchia kifejezéseket. Gondolom, azért nem, mert a polgári korból nézve az egyéni érdekek végletes megvalósulása időszakának tekintették a középkor világát, amint ezt szerzőnk is magyarázza, ám szerinte mégsem egészen így tekinthetünk rá.

A harmadik fejezetben, a *Hatalmas tettek* címűben az esetek halmazát a szerző saját elemzése alapján rendszerezi, 12 esetet sorol fel, amely egészen új ötlet, és segíti a tengernyi ügy közötti eligazodást.

Mindezt megelőzi az óbudai klarissza apácák és a Nyárapátiak hatalmaskodási cselekmény sorozatának elemző bemutatása, amely a legtöbb esetben a villongó vagy veszekedő, azaz a két fél által vitatott földterületek ügyében folyt. A bemutatás nem öncélú, mert a két új fogalom bevezetésén kívül a források fennmaradásáról is szól, ami tanulságos. Pozsonyba kerülve maradtak fenn az oklevelek. Hasonló volt például, a gyulai uradalom helyzete, forrásai Amsbachba kerülésükkel maradtak fenn az oklevelek. Ha sok forrás főképp a török pusztítás miatt nem lett volna az enyészeté, ma össze tudnánk gyűjteni és állítani az uradalmi jog (*Hofrecht*) és a falujog (*Dorfrecht*) forrásait, amint ezt Jakob Grimm *Weisthümer* című hat kötetes művében megtette. Feltehetően többet tudnánk meg az erdei, mezei, a halastói és a malmok elleni hatalmaskodásokról, a jobbágyok költöztetése körüli ügyekről, és így tovább.

Azt hiszem, ezek taxatív felsorolása csak nyújtaná az opponensi véleményt. Közülük néhányat emelek csak ki, ugyanis mindegyik esetében érdekek ütközése az alap. A jobbágyok költöztetése esetében annak akadályozása a földesúr és az ott lakó jobbágyok közös érdeke, ha az adó beszedésére gondolunk, hiszen egy birtokhoz meghatározott számú telek tartozott, és ezek után szedte a földesúr az adót. Csak vita kerekedett abból, ha egy adózó eltűnése miatt kevesebb összeg jött össze. Helyesen állapítja meg szerzőnk a jobbágytelek birtoklásának megosztottságát. A birtokos a földesúr, a használó a jobbágy. Például, ha a földesúr a telket allodiumába akarta olvasztani, visszavásárlási összeget volt kénytelen fizetni a jobbágynak, amelyet, ha nem fizet ki, a jobbágy az úriszékhez fordulhatott, nyilván csekély sikerrel. Legtöbbször, persze, a jobbágy elűzéséhez folyamodtak.

Az egyes hatalmaskodási formák felsorolása közben egyes fogalmak tisztázását sem kerüli el Tringli István. Kifejti például a már említett a dúlás tartalmát, megállapítva, hogy neve gyűjtő fogalom volt, később e tartalmat a hatalmaskodás szó fedi le. Ellentéte pedig a törvényes eljárás.

A fő tettes azonban általában nem egyedül cselekedett, hanem tettestársakkal, akik nemesek, szomszédok, rokonok, familiárisok lehettek. A pert illetően nem tartoztak közéjük a jobbágyok, mert őket az úriszék elé idézték. Bár egy idő után a jobbágyok nevét is feljegyezték az oklevelekben. Különösen később, amikor már egész sereget gyűjtöttek össze egy-egy ügy eldöntésére. Ide tartozik még a szabad út, a vásár és a familiáris fogalmak tartalmának fejtegetése és magyarázata. A fő tettes mellett a többieket segítők névvel illeti a szerző, találó e gyűjtő fogalom. Az egyes munkaalkalmakkor segíteni jövőket például a szegedi tájszólásban máig segítségnek nevezik.

A hatalmas tettek című fejezet egy-egy része önálló tanulmányként vagy a témához kapcsolódó glosszaként fogható föl. Például, gyakran az ellen érdekelt felek vitája pofozkodással vagy fegyverek használatával fejeződött be. Sokszor ugyanúgy vonultak fegyverekkel, mintha háborúba mennének. A fegyverekről részletes felsorolást kapunk: íjak, kardok, lándzsák, kétélű tör, buzogány, husáng, sisak, pajzs, számszerij (ritkán). Mennyi öldöklő fegyver! Közülük ne felejtjük ki a fejszét sem, és a 16. század elején megjelentek a hadászati technikát átalakító tüzfegyverek – írja a szerző.

Tringli István nem pusztán jogi, hanem általános társadalmi jelenségként vizsgálja a hatalmaskodást, a választott témát, aminek szép példája a Háborúk, zavaros idők és a király távolléte című egység, amely önálló tanulmányként is megállja a helyét. Számos adatot hozva kifejti, hogy a háború csak laza szálakkal kapcsolódott a hatalmaskodáshoz, nem úgy a belháború, amely hatalmaskodások sorozatát jelenti. Két uralkodásra törekvő személy tábora egymás területét dúlja fel. „Három zavaros idő, az Árpád-kor végi, az Albert király halálát és a mohácsi csatát követő valódi korszakhatárt jelentettek a magyar történelemben: új politikai elit született meg, és a társadalomban igen gyors változások következtek be” – írja a szerző. A hatalmas tettek című fejezetben bemutatja, hogy miként szövi át a társadalom egész szövetét a kis határvitáktól kezdve az ország sorsát fordító eseményekig a hatalmaskodás, amely jogintézmény csak a polgári társadalomnak és államának születése után szűnt meg teljesen.

A negyedik fejezet, A hatalmaskodás elsimítása a disszertáció mintegy harmadát teszi ki. Benne a szerző azokat a módokat, főként a peres eljárást és az azon kívüli megegyezéseket, amelyek közbenjöttével a béketörés ügyét rendezve újra helyre állították magát a békét, fejti ki. Mindegyik módszerrel a felek közötti megegyezést próbálták kikényszeríteni. Az elsimítás szót nagyon helyesen találta meg ezekre az eljárásokra.

A témát jelen esetben a korábbiakhoz hasonlóan a fogalmak tisztázásával kezdi, az újítás és reform, valamint a per és béke, továbbá mások középkori jelentését tisztázza. Csak annyit jegyeznénk meg, hogy a reform a középkori jelentésének megfelelően az egyházi

rendek esetében a múlthoz visszakanyarodással ugyancsak a megújítást jelentette. Külön szól a tiltakozásról, amely a birtokügyekben jogfenntartó nyilatkozatot jelentett.

Az elsimítás, a felek közötti megegyezés leggyakoribb formája a per volt. Tringli István a perfollyamot, a peres eljárást annak jogintézményeivel együtt tárgyalja. Az eljárást teljesen rekonstruálni egy-egy per esetében a forrásadottságok miatt – mint már korábban említette – nem lehet, mert nem folytatólagos jegyzőkönyveket, mint a szentszékeken, készítettek, hanem ítéletlevelek születtek, amelyeket eredmény jegyzőkönyvekként foghatunk fel. A sok ezer oklevél átnézése után azonban disszerensnek sikerült megrajzolnia a hatalmaskodási perek általános képét. Egyébként a fő cél, a megegyezés a per előkészítő szakasztól kezdve mindig lehetséges volt.

Szerzőnk a per előkészítő szakaszt részletezve újszerűen mutatja be, majd meghatározza a perfüggés (*litis pendentia*) létrejöttét és a perbe bocsátkozás (*litis contestatio*) idejét. Az *inquisitio simplex* fordítására az egyoldalú vizsgálat elnevezést javasolja helyesen, talán az egyoldali jobb lenne. Ezen korabeli elnevezést tudományvétel „*tudo*” néven a Budai jogkönyv is fenntartotta. Amíg az előbbit a felperes kérte, a közös vizsgálatot (*inquisitio communis*) mindkét fél, és mindkettő küldött tanúkat is. Részletes leírást találunk a kötetben a vizsgálati levelek születésével kapcsolatosan. A két vizsgálati levél készítése közben a felek a megyék kikiáltott közgyűlését is kérhették. Fél út volt a kettő között. E rész ugyancsak önálló tanulmányként állja meg a helyét új adatsoraival és nézeteivel.

A bizonyítási formákat részletesen kifejti a szerző, a *communis inquisitio*-ról szintén önállóan megálló nagy tanulmányt írt. A tanúbizonyításra még visszatérünk. Az egyoldalú bizonyítást a kora újkorban mára elavult oldalagos bizonyításnak nevezték, írja. Ezt kérem javítani, a szót a kánonjogban használják ma is akkor, ha egy plébánosnak a sajátja mellett olyan plébániát is el kell látnia, ahol már nincs pap. Ezt oldallagos ellátásnak nevezik.

A perek kanyargós útján per közbeni ítéletekkel és végítélettel találkozhatunk, amelyek a hatályos perjogban ugyancsak megtalálhatóak. A közben szóló ítéleteket ma közbensőknek is nevezik. A perhez tartozó kisebb témát zárnak le ezen ítéletek, és elősegítik a per haladását a végítélet felé. A végítélet formái az oklevelek, az eskü és a párbaj voltak, azonban ezzel az ügy nem zárult le, az esetleges egyezkedések és kegyelmezések követték. Fellebbezésre azonban nem volt mód, ezt más eszközökkel próbálták elérni. Egyébként, mint ismeretes, a hatalmaskodási per öröklődött azért, mert elsősorban birtokjogról volt szó. Végeredményben – amint a szerző megállapítja – akörül forgott, hogy jogtalanul történt-e az erőszakos cselekedet, vagy nem.

Disszerens részletesen tárgyalja az ítélet fajtákat, valamint a végrehajtás módozatait. A főben járó ítélet fej vagy jószágvesztést jelentett. A szerző fejvesztésre nem talált példát a feltárt okleveles anyagban. Nem véletlen, mert akkor az anyagiaktól elesett volna a nyertes fél, pedig nemcsak a károk okozása, a tetemes perköltségek is jelentős anyagi veszteséget jelentettek számára, és elsősorban ezt szerette volna visszanyerni. Csak fiktív kérdésem: mi volt akkor, ha akár hatalmaskodási vagy büntető ügyben papnak kellett volna, mert más

lehetőség nem volt, a fejvesztést végrehajtania, ugyanis a kánonjog a papok számára tiltotta a vérontást. A korszak vége felé ez már nem jelentett gondot, mert az erőszakos végrehajtás, mint a szerző írja, megoszlott a magán szereplők és az állam között. A disszertáció további egységeit az eddig ismertetett módszerekkel nagy alaposággal és új megállapításokkal egyetemben tárgyalja.

Opponensi véleményem vége felé néhány megjegyzést teszek, amelyek részben kiegészítik, részben esetleg a szerzőt művének tovább gondolására készítik. Bár Tringli István a disszertáció elején pontosan körülhatárolja munkája időbeli kiterjedését, mégis javasolnám, az előzményekre utalást, jelesül a törzsi-nemzetségi társadalomban a nemzetség, nagycsalád oltalmazó szerepének hangsúlyozását tagjai számára, amely ez idők folyamán szép lassan eltűnik, ám valamennyire fenn is marad. Gondoljunk csak a humanum testimoniumra, a tanúbizonyításra, az accusatorius per intézményére, amely jó ideig együtt élt az inquisitorius perbeli tudományvételekkel, amelyekben a tanúk védencük álláspontját védték, arra esküdtek. Az eskü a perben tett állítás megerősítése vagy tagadása volt az Istenség nevére hivatkozással. Egyébként a rokoni, szomszédi összetartás a társadalom közösségeinek széteséséig, amely a városi léttel következett be, fennmaradt. A jogkönyvekben – véleményem szerint – a rokonsági fokok részletesen nemcsak az örökség miatt, hanem a fenti szempontokat is figyelembe véve kerültek be. Mindenképpen javasolnék egy ezen gyökerekre való rövid visszatekintést egy rövid előszó vagy bevezetés formájában, vagy az utószóban.

Ugyancsak felhívom a figyelmet a középkori városi jogra. Az európai város ugyanis a 12. századtól kezdve folyamatosan alakulva olyan terület lett, amelyen tiltották a magánharcot. Ezzel a középkori Európában és Magyarországon, sajátos jogszigetek jöttek létre. A városfal nemcsak védte a várost, hanem ezt a jogszigetet is övezte. A városi jog négy tartópillére, amelyről Planitz, Dilcher és Isenmann hosszan értekeztek, tartotta ezt. Mindenekelőtt a városi béke, amely a polgárok eskü szövetsége alapján született, amelyben benne foglaltatott az, hogy minden vitás ügyben a városi bíró ítéletének vetik alá magukat. A városi szabadság, amely azt jelentette, hogy a város mind község és lakói személyesen megszabadultak a városúrhoz fűződő kötöttségeikről. A városjog a városi béke és szabadság alapján részletezte e jogokat. Fő eleme a városlakók személyes szabadsága és a városi tulajdonuk feletti rendelkezés, benne az örökítés szabadsága volt. A velük kapcsolatos vitás ügyekben a magánharcot kizárva a városi bíróság hozta meg a döntést.

A külső, városon kívüli hatalmasságokkal szemben közösen védekeztek, elvét ugyancsak tartalmazta a polgárok közös esküje. Mindez nem zárta ki, mivel a középkor világában éltek, hogy ne vegyenek részt hatalmaskodásokban, vagy ne indítsanak efféléket. A szegediek például 1475-ben a király parancsára hosszú ideig elfoglalva tartották Zenta mezővárosát, majd az országbíró előtt Zenta uraival, a budai préposttal és a budai káptalannal egyezsége jutottak. Feltehetően a Tiszán völgy- és hegymenetben hajózóktól (in navibus cum

vinis per ipsum fluvium Ticie proficiscerentur) egyaránt szedett vámtételek miatt folyt a vita, amelyeket feltehetően az előzőekben a káptalan megemelt.

Mint városi polgárok a szegediek ugyancsak hatalmaskodtak, amikor 1523 tavaszán Eső Pétert Sövényházi Péter özvegyének jobbágyát Sövényházáról megszöktették, amelyről egyoldali színes helyszíni tudósításszerű jegyzőkönyvet vettek fel Szeren, a megye törvénykezési helyén 1523. április 13-án. Hogy mi lett az ügy kimenetele, hogyan végződött, arról nem tudunk.

Az Utószóban a szerző összefoglalja addigi megállapításait és vizsgálatai nyomán keletkezett új eredményeit, amelyekre az előzőekben már kitértünk. Kutatási eredményeit e részben európai kitekintéssel köti össze. Ehhez csak egy megjegyzést fűzök. Engedtessék meg, hogy a Hobbes nyomán a későbbi gondolkodók által az emberekben keletkező elidegenedés érzésének eredeti tárgyát ne „a saját erőszakkal végrehajtott jogérvényesítésben” keressük.

A dolgozat világos és jó stílusban készült, nyelvtani képe gondos és tiszta. Jegyzetei (2018) a szűrőpróbaszerű ellenőrzés után kijelenthetem, hogy pontosak.

Befejezésül megállapítom, hogy Tringli István disszertációja az MTA doktora cím megszerzéséhez szükséges minden feltételnek megfelel, és ez alapján a nyilvános vita kitűzését és a cím odaítélését jó szívvel ajánlom.

Szeged, 2021. augusztus 10.

Blazovich László
opponens